

ESG TAMOIYILLARI ASOSIDA BUXORO VILOYATI YASHIL TURIZM SALOHIYATINI BAHOLASH

Jurayev Abror Turobovich

Buxoro davlat universiteti

i.f.n., professor

ORCID: 0000-0002-4108-3274

E-mail: a.t.juraev@buxdu.uz

Annotatsiya

Maqolada hududning yashil turizm salohiyatini ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) tamoyillari asosida baholashning konseptual va uslubiy asoslari Buxoro viloyati misolida ishlab chiqilgan. Viloyatning tabiiy, madaniy va bozor resurslari rasmiy manbalar asosida tizimlashtirilgan; ESG ustunlari asosida Yashil turizm salohiyati indeksi (YTSI-ESG) tuzilib, indikatorlarni normallashtirish va vaznlashning shaffof tartibi taklif etilgan; viloyat uchun muhim iqlim xatarlari e'lon qilingan prognozlar asosida tahlil qilinib, tegishli moslashuv choralari va ESG ustunlari bilan bog'langan. Tadqiqotning metodik xususiyati - har bir indikator bo'yicha ma'lumotlarning hududiy kesimda mavjudligini alohida baholash; shu asosda YTSI-ESG statistik ma'lumotlar yetishmovchiligini aniqlovchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Natijalar viloyatning ekologik salohiyati tabiiy resurslar jihatidan yuqori, biroq uni miqdoriy baholash uchun hududiy statistika yetarli emasligini ko'rsatdi. Resurslardan samarali foydalanish, turistik oqimlarni mavsumiy va hududiy jihatdan muvozanatlash hamda hududiy monitoringni institutsional mustahkamlash yashil turizmni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilandi.

Kalit so'zlar: yashil turizm, ESG tamoyillari, yashil turizm salohiyati, hududiy turizm, kompleks indeks, iqlimga moslashuv, barqaror destinatsiya boshqaruvi, sirkulyar bioiqtisodiyot.

Аннотация

В статье на примере Бухарской области разработаны концептуальные и методические основы оценки потенциала зелёного туризма региона на основе экологических, социальных и управленческих (ESG) принципов. Природные, культурные и рыночные ресурсы области систематизированы на основе официальных источников; по столпам ESG построен Индекс потенциала зелёного туризма (YTSI-ESG) и предложена прозрачная процедура нормализации и взвешивания индикаторов; значимые для области климатические риски проанализированы на основе опубликованных прогнозов и увязаны с мерами адаптации и столпами ESG. Методическая особенность исследования - отдельная оценка наличия данных по каждому индикатору в региональном разрезе; благодаря этому YTSI-ESG служит и инструментом выявления пробелов в статистике. Результаты показали, что экологический потенциал области высок с точки зрения природных ресурсов, однако региональной статистики для его количественной оценки недостаточно. Эффективное использование ресурсов, сезонная и территориальная балансировка туристских потоков и институциональное укрепление

регионального мониторинга определены приоритетными направлениями развития зелёного туризма.

Ключевые слова: зелёный туризм, принципы ESG, потенциал зелёного туризма, региональный туризм, композитный индекс, адаптация к климату, устойчивое управление дестинацией, циркулярная биоэкономика.

Abstract

This paper develops a conceptual and methodological framework for assessing the green tourism potential of a region on the basis of environmental, social and governance (ESG) principles, using Bukhara Region as the case. The region's natural, cultural and market resources are systematised from official sources; a composite Green Tourism Potential Index (YTSI-ESG) is built on the ESG pillars with a transparent normalisation and weighting procedure; key climate risks are analysed from published projections for Uzbekistan and linked to adaptation measures and ESG pillars. A distinctive feature is the assessment of data availability for each indicator at the regional level, so that the index also identifies gaps in regional statistics. The findings show substantial environmental potential but limited regional data for its quantitative assessment. Resource efficiency, the balanced seasonal and spatial distribution of tourist flows and the institutional strengthening of regional monitoring are identified as priorities for green tourism development.

Keywords: green tourism, ESG principles, green tourism potential, regional tourism, composite index, climate adaptation, sustainable destination management, circular bioeconomy.

KIRISH

Iqlim o'zgarishi turizm siyosatining markaziga ko'chdi: soha issiqxona gazlari emissiyasiga hissa qo'shadi va ayni paytda isish, suv tanqisligi hamda tabiiy va madaniy merosning yemirilishidan eng ko'p zarar ko'radigan sohalardan biridir [6]; [16]. Qurg'oqchil destinatsiyalar uchun bu uzoq kelajak masalasi emas: yuqori harorat turistik kunni qisqartiradi, suv qishloq xo'jaligi, aholi va mehmondorchilik o'rtasida raqobat obyektiga aylanadi, chang va sho'rlanish tarixiy qurilish materiallarini yemiradi.

O'zbekiston Yevrosiyoda iqlim ta'siriga eng moyil mamlakatlar qatoriga kiradi: yillik yog'in taxminan 200 mm, bug'lanish esa 2 500 mm atrofida; isish global o'rtachadan tez, muzliklar erishi jadallashgan, qurg'oqchilik va chang bo'ronlari tez-tez uchraydi [21]. Shu bilan birga turizm ustuvor eksport sohasiga aylandi: 2025-yilning o'n bir oyida Buxoro viloyatiga qariyb 2,25 million xorijiy sayyoh tashrif buyurgan, turizm eksporti 614,1 million AQSh dollarini tashkil etgan [28]; hududiy dasturda 2022-2026-yillar uchun 5 million sayyoh va 600 million AQSH dollar eksport vazifasi belgilangan [26].

Siyosiy ramka mavjud: 2030-yilgacha "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi va turizmga oid prezident hujjatlari resurs tejamkorligi, qayta tiklanuvchi energetika va sayyohlar oqimi bo'yicha miqdoriy maqsadlarni qo'ygan, "Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yili" davlat dasturi esa ESG reytingini milliy amaliyotga kiritdi [25]. Hududiy darajada yetishmayotgan narsa - o'lchov vositasi: turistik salohiyatning

qanchasi haqiqatan “yashil” ekanini, ESGning qaysi o‘lchovi cheklovchi omil ekanini va baho moslashuv ustuvorliklariga qanday aylanishini ko‘rsatuvchi instrument.

Maqolaning maqsadi - hududning yashil turizm salohiyatini ESG asosida baholash metodikasini asoslash va uni Buxoro viloyati misolida qo‘llash. Vazifalar: viloyatning hujjatlashtirilgan resurs va bozor bazasini umumlashtirish; ma’lumotlar mavjudligi auditori bilan kompleks indeks tuzish; iqlim ta’siriga ochiqlikni baholab, moslashuv yo‘nalishlarini keltirib chiqarish. Hududiy ma’lumot mavjud bo‘lmagan joylarda indeks qiymatlari ataylab keltirilmaydi - bo‘shliqning o‘zi siyosat uchun ahamiyatli natija sifatida qayd etiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Birinci yo‘nalish - turizmda innovatsiya va barqarorlik. Hjalager [9] turizm texnologiyani yaratuvchi emas, o‘zlashtiruvchi soha ekanini, shu sababli destinatsiya darajasidagi muvofiqlashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lishini ko‘rsatadi; Buhalis va Law [3] hamda Gretzel va hammualliflar [7] ma’lumotlar va texnologik infratuzilma integratsiyasiga asoslangan “aqlli destinatsiya” modelini asoslaydi. Buckley [2] barqarorlik ritorikasi va o‘lchanadigan amaliyot o‘rtasidagi tafovut o‘lchov tizimlarining kuchsizligi tufayli saqlanib qolayotganini ta’kidlaydi.

Ikkinchi yo‘nalish - turizm va iqlim o‘zgarishi. Becken [1] sohaning ta’sirni tavsiflashdan moslashuvga o‘tishini tahlil qiladi; Scott, Hall va Gössling [16] zaiflik iqlimga sezgir aktivlarga ega va institutsional salohiyati kuchsiz destinatsiyalarda to‘planishini ko‘rsatadi; Gössling va Higham [5] past uglerodli talabni amalga oshirish darajasi destinatsiya boshqaruvi ekanini asoslaydi. O‘zbekiston uchun Rakhmatova va hammualliflar [12] korrektirlangan CMIP5/CMIP6 prognozlarini beradi; IPCCning [10] “ochiqlik - sezgirlik - moslashuv salohiyati” yondashuvi 4-bo‘limdagi skrining mantig‘ini belgilaydi.

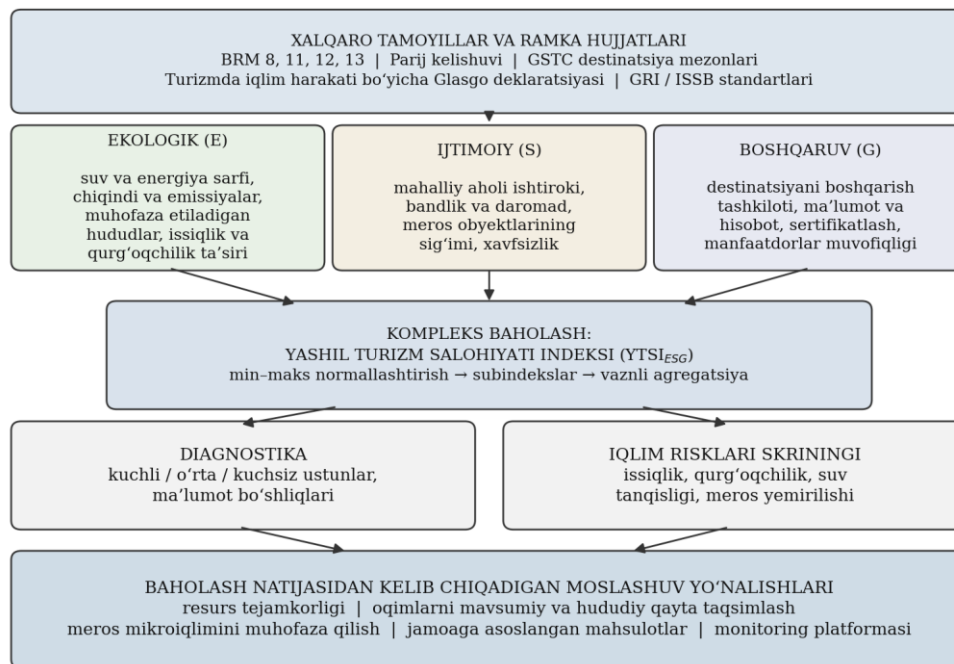
Uchinchi yo‘nalish - ESG baholash arxitekturasini sifatida. Friede, Busch va Bassen [4] ESG ko‘rsatkichlari moliyaviy natijalarga zid emasligini ko‘rsatib, destinatsiya darajasidagi ESGning iqtisodiy asosini mustahkamlaydi; GSTC mezonlari [8] operatsion atamalar tizimini, Glasgo deklaratsiyasi [17] esa o‘lchash va hisobot talabini beradi. Kompleks indikator tuzish OECD qo‘llanmasiga [11], vaznlash esa iyerarxiyalarni tahlili usuliga [14] tayanadi.

Buxoro viloyatiga oid adabiyot kam: Safarov va hammualliflar [15] Samarqand viloyati uchun agroturizm salohiyatining integral bahosini tuzgan, Buxoroga oid ishlar esa tavsifiy-statistik xarakterda [28]. Yashil turizm salohiyatini ESG tuzilmasida hududiy kesimda baholaydigan va uni iqlimga moslashuv bilan bog‘laydigan instrument taklif etilmagan; maqola shu bo‘shliqni to‘ldiradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot konseptual-uslubiy xarakterga ega bo‘lib, to‘rt usulni birlashtiradi: normativ hujjatlarning kontent-tahlili; resurs bazasini birlamchi manbalardan (YUNESKO, Ramsar, rasmiy hududiy statistika) umumlashtirish; OECD qo‘llanmasi asosida kompleks indikator tuzish; nashr etilgan prognozlar asosida iqlim risklari skriningi. Baholash arxitekturasini 1-rasmda keltirilgan: xalqaro tamoyillar indikator

maydonini belgilaydi, indikatorlar uchta ESG ustuniga guruhlanadi va kompleks indeksga agregatlanadi, indeks iqlim risklari skriningi bilan birga o'qilib, moslashuv yo'nalishlarini keltirib chiqaradi.

1-rasm. Hududiy yashil turizm salohiyatini ESG asosida baholashning konseptual sxemasi¹

1-rasmda baholash tizimi to'rt bosqichdan iborat: xalqaro tamoyillar va ramka hujjatlari (BRM, Parij kelishuvi, GSTC destinatsiya mezonlari, Glasgo deklaratsiyasi) indikatorlar maydonini belgilaydi; indikatorlar ekologik, ijtimoiy va boshqaruv ustunlariga guruhlanib, YTSI-ESG kompleks indeksiga birlashtiriladi; indeks natijasi diagnostika va iqlim risklari skriningi orqali o'qiladi; yakunda baholash natijasidan kelib chiqadigan moslashuv yo'nalishlari aniqlanadi [8]; [17].

Indikatorlar to'rt mezon bo'yicha tanlanadi: GSTC yoki ESG oshkoralik kategoriyasiga muvofiqlik; rasmiy manbalardan o'lganishi; viloyatning iqlim riskiga daxldorligi; hududlar kesimida qiyoslanuvchanligi. Xom ko'rsatkichlar min-maks normallashtirish yo'li bilan yagona shkalaga keltiriladi (ijobiy va salbiy yo'nalishli indikatorlar uchun mos ravishda oddiy va teskari shaklda):

$$I_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (1)$$

$$I_{ij} = \frac{x_{max} - x_{ij}}{x_{max} - x_{min}} \quad (2)$$

Bu yerda I_{ij} - j-hududning i-indikator bo'yicha normallashtirilgan qiymati (0 dan 1 gacha); x_{ij} - indikatorning xom qiymati; x_{min} va x_{max} - qiyoslanayotgan hududlar to'plamidagi eng kichik va eng katta qiymatlar. (1) formula qiymati oshgani sari salohiyat yaxshilanadigan (ijobiy) indikatorlarga, (2) formula esa mehmon-kechasiga

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

suv va energiya sarfi kabi salbiy yo'nalishli indikatorlarga qo'llaniladi; natijada barcha indikatorlarda yuqori qiymat yaxshiroq holatni bildiradi [11].

Ustun subindekslari o'z indikatorlarining vaznli o'rtachasi sifatida, kompleks indeks esa subindekslarning vaznli yig'indisi sifatida hisoblanadi:

$$YTSI_{ESG} = w_E \cdot I_E + w_S \cdot I_S + w_G \cdot I_G, \quad w_E + w_S + w_G = 1 \quad (3)$$

Bu yerda I_E , I_S va I_G - mos ravishda ekologik, ijtimoiy va boshqaruv ustunlarining subindekslari; w_E , w_S va w_G - ularning vaznlari. Vaznlar yig'indisi birga teng bo'lgani va subindekslar 0 dan 1 gacha oraliqda normallashtirilgani sababli $YTSI_{ESG}$ qiymati ham 0-1 oraliqda bo'ladi; bu esa hududlarni yagona shkalada qiyoslash imkonini beradi [11].

Vazn belgilashning ikki rejimi qabul qilinadi: teng vaznlash ($w = 1/3$) - ekspert guruhi bo'lmaganda neytral standart; ekspert guruhidan ierarxiyalar tahlili usuli bilan vazn olish - bunda juftlik qiyoslash matritsalarining izchillik nisbati 0,10 dan oshmasligi shart [14]. Ko'p hududli to'plam shakllangach, entropiya usuli ma'lumotga asoslangan alternativa bo'ladi. Indeks uch darajali shkalada talqin qilinadi: past (0,40 dan kichik), o'rta (0,40-0,60) va yuqori (0,60 dan katta); diagnostik ma'lumotni ustun subindekslari tashiydi.

Ikki uslubiy cheklov ochiq qayd etiladi. Min-maks normallashtirish qiyoslanuvchi obyektlar to'plamini talab qiladi, shuning uchun bitta viloyat uchun u faqat boshqa hududlar bilan birgalikda ma'no kasb etadi. Bir necha indikator - mehmon-kechasiga suv va energiya sarfi, chiqindilarni ajratib yig'ish qamrovi, sertifikatlangan joylashtirish vositalari ulushi - hududiy darajada nashr etilmaydi; shu sababli 4-bo'limda har bir indikator uchun ma'lumotning mavjudligi ko'rsatiladi va indeks hududiy statistika rivojlangani sari to'ldirib boriladigan instrument sifatida taklif etiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hujjatlashtirilgan resurs bazasi. Buxoro viloyatining yashil turizm salohiyati xalqaro darajada e'tirof etilgan madaniy va tabiiy aktivlarga tayanadi (1-jadval): tarixiy markaz 1993-yildan YUNESKO Jahon merosi ro'yxatida [19]; Dengizko'l Ramsar nam yeri sifatida qayd etilgan [13]; "Jayron" ekomarkazi qariyb 16 500 gektar muhofaza hududida cho'l tuyoqlilarini saqlaydi [20]. Biroq aktivlar mahsulot bilan qoplanmagan: agroturizm maxsus korxonalar soni atigi 10-15 ta deb baholanadi [28].

1-jadval ma'lumotlari viloyatning yashil turizm aktiv bazasi xalqaro maqomga ega uchta tayanch obyekti - 1993-yildan YUNESKO ro'yxatidagi tarixiy markaz, 31 300 gektarlik Dengizko'l Ramsar nam yeri va qariyb 16 500 gektarlik "Jayron" ekomarkazi - atrofida shakllanganini ko'rsatadi [13]; [19]; [20]. Shu bilan birga agroturizm va qorako'l chorvachiligi merosi segmentida atigi 10-15 ta maxsus korxona faoliyat yuritishi mavjud aktivlar hali to'laqonli turistik mahsulotga aylantirilmaganini tasdiqlaydi [28].

1-jadval
Buxoro viloyatining yashil turizmga daxldor hujjatlashtirilgan tabiiy va madaniy aktiv bazasi¹

Aktiv	Maqomi	Hujjatlashtirilgan parametrlar	Manba
Buxoro tarixiy markazi	YUNESKO Jahon merosi obyekti	1993-yilda ro'yxatga olingan; obyekt № 602	[19]
Dengizko'l	Xalqaro ahamiyatga ega nam yer (Ramsar)	2001-yil 8-oktabrda belgilangan; sayt № 1108; 31 300 ga; yirik uchish yo'lidagi yopiq sho'r suv havzasi	[13]
"Jayron" ekomarkazi (Kogon-Qorovulbozor)	Muhofaza etiladigan tabiiy hudud, ko'paytirish markazi	1977-yilda tashkil etilgan; qariyb 16 500 ga; Buxorodan 42 km janubi-g'arbda; jayron, qulon, Prjevalskiy oti	[20]
Qizilqum cho'li va Zarafshon to'qayzorlari	Cho'l va daryo bo'yi ekotizimlari, qismi qo'riqxonalar tartibida	Qurg'oqchil landshaft; respublika bo'yicha yillik yog'in qariyb 200 mm, bug'lanish qariyb 2 500 mm	[12]
Agroturizm va qorako'l chorvachiligi merosi	Shakllanayotgan mahsulot segmenti	10-15 ta maxsus korxona; segment boshlang'ich bosqichda	[28]

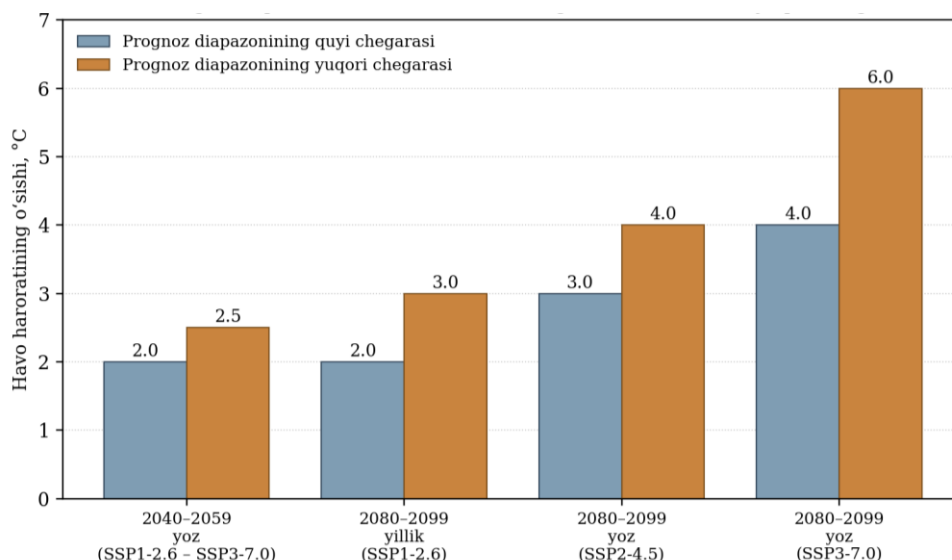
Bozor holati va institutsional baza. Hududiy turizm iqtisodiyoti ekologik boshqaruv ahamiyat kasb etadigan miqyosga chiqdi: 2025-yilda joylashtirish vositalari soni 675 taga, turoperatorlar soni 218 taga yetgan [29]; respublika bo'yicha joylashtirish bazasi 185,6 ming o'rinli 6 921 obyektni tashkil etadi [27]. Tuzilmaviy kuzatuv shuki, o'sish sig'im va tashriflar hisobiga yuz bergan, qayd etiladigan hududiy ko'rsatkichlarning birortasi resurs sarfi, emissiya yoki sertifikatlashni ifodalamaydi. Demak, hududiy statistika turizmning hajmini o'lchaydi, ekologik sifatini esa o'lchamaydi.

Destinatsiyaning iqlim ta'siriga ochiqqligi. Nashr etilgan prognozlar Buxoro vohasining ochiqqligi tuzilmaviy ekanini ko'rsatadi: SSP1-2.6, SSP2-4.5 va SSP3-7.0 ssenariylarida asr o'rtalariga qadar yozgi harorat 2-2,5 °C ga, 2080-2099-yillarda esa mos ravishda 2-3, 3-4 va 4-6 °C ga oshadi, eng keskin o'sish cho'l tekisliklarida kuzatiladi [12] (2-rasm). Barcha ssenariylarda qurg'oqchilik kuchayadi, 2040-2050-yillarda daryo oqimi qisqaradi [18]; [21].

2-rasmda 2040-2059-yillarda yozgi harorat o'sishi barcha ssenariylarda 2,0-2,5 °C oralig'ida bo'ladi. 2080-2099-yillarda esa past emissiyali SSP1-2.6 ssenariysida yillik o'sish 2,0-3,0 °C, SSP2-4.5 ssenariysida yozgi o'sish 3,0-4,0 °C, yuqori emissiyali SSP3-7.0 ssenariysida esa 4,0-6,0 °C ni tashkil etadi [12]. Demak, emissiya ssenariysi qanchalik yuqori bo'lsa, yozgi mavsumda turistik qulaylik shunchalik tez pasayadi.

Bundan uch ta'sir kanali kelib chiqadi: yozgi isish qulay tashrif oynasini qisqartirib, talabni yelka mavsumlariga suradi; suv tanqisligi mehmondorchilikni suvga sezgir paxta yetishtiriladigan sug'orma dehqonchilik bilan raqobatga qo'yadi [21]; issiqlik, chang va sho'rlanish xom g'isht merosning yemirilishini tezlashtirib, iqlim riskini restavratsiya xarajatiga aylantiradi.

¹ Manba: muallif tomonidan [12; 13; 19; 20; 28] ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2-rasm. O'zbekistonda CMIP6 ssenariylari bo'yicha havo haroratining o'sishi: nashr etilgan diapazonlarning quyi va yuqori chegaralari¹

Indikatorlar tizimi va ma'lumotlar mavjudligi auditi. 2-jadvalda indikatorlar tizimi ESG ustunlari bo'yicha va hududiy kesimdagi ma'lumotlarning mavjudligi bilan keltirilgan. Audit assimetrik manzara beradi: boshqaruv ustuni ma'muriy manbalardan qisman o'lchanadi, ijtimoiy ustun so'rovnoma bilan to'ldirilishi mumkin, qurg'oqchil destinatsiya uchun belgilovchi ekologik ustun esa deyarli butunlay hududiy darajada yig'ilmaydigan ma'lumotlarga tayanadi. Bu tadqiqotning birinchi mazmuniy natijasi: viloyat aktivga boy va ma'lumotga kambag'al bo'lib, korxona darajasida ekologik hisobot joriy etilmaguncha ishonchli ESG bahosini yakunlash mumkin emas.

2-jadval

YTSI-ESG indikatorlar tizimi va hududiy kesimdagi ma'lumotlarning mavjudligi²

Ustun	Indikator	O'lchov / yo'nalish	Viloyat kesimida mavjudligi
E	Bir mehmon-kechasiga suv va elektr energiyasi sarfi; qayta tiklanuvchi energiya ulushi	litr va kVt-soat, salbiy; foizda, ijobiy	Nashr etilmaydi; korxona hisoboti va kommunal ma'lumotlar zarur
E	Ajratib yig'ilgan yoki qayta ishlangan chiqindi ulushi	foizda, ijobiy	Nashr etilmaydi
E	Muhofaza etiladigan hududlar qamrovi va butunligi	ga va viloyat hududidagi ulush, ijobiy	Muhofaza hududlari hisobotidan mavjud
E	Tashrif mavsumining issiqlik va qurg'oqchilik ta'siri	chegaradan yuqori kunlar soni, salbiy	Gidrometeorologiya ma'lumotlaridan hisoblanadi
S	Turizmga mahalliy bandlik va mahalliy yetkazib beruvchilar ulushi	foizda, ijobiy	Qisman mavjud; so'rovnoma talab etiladi
S	Mahalliy aholining qarorlarda ishtiroki	so'rovnoma indeksi, ijobiy	So'rovnoma vositasi zarur

¹ Manba: muallif tomonidan Rakhmatova va boshq. [12] ma'lumotlari asosida tuzilgan.

² Manba: muallif ishlanmasi.

Ustun	Indikator	O'lov / yo'nalish	Viloyat kesimida mavjudligi
S	Meros obyektlari sig'imiga tashrif yuklamasi	kunlik tashrif soni, salbiy	Chipta sotish ma'lumotlaridan olinadi
G	Hududiy destinatsiyani boshqarish tashkilotining mavjudligi va salohiyati	sifat shkalasi, ijobiy	Ma'muriy manbalardan baholanadi
G	Sertifikatlangan joylashtirish vositalari ulushi va barqarorlik hisoboti	foizda, ijobiy; ha/yo'q	Mavjud emas; milliy sertifikatlash tizimi va hisobot amaliyoti yo'q

2-jadvaldagi to'qqizta indikatoridan to'rttasi (muhofaza hududlari qamrovi, tashrif mavsumining issiqlik ta'siri, meros obyektlariga tashrif yuklamasi va destinatsiyani boshqarish tashkilotining salohiyati) mavjud ma'muriy va hududiy manbalardan hisoblanadi, bittasi qisman mavjud, bittasi uchun so'rovnoma vositasi zarur, uchtasi esa (suv va energiya sarfi, chiqindilarni qayta ishlash ulushi, sertifikatlangan joylashtirish vositalari ulushi) hududiy darajada nashr etilmaydi. Ma'lumot yetishmovchiligi aynan ekologik ustunda to'plangani ESG bahosini yakunlash uchun korxona darajasidagi ekologik hisobot zarurligini ko'rsatadi.

Baholash natijalaridan kelib chiqadigan moslashuv yo'nalishlari. Resurs bazasi, bozor tuzilmasi va iqlim prognozlarini birgalikda o'qish 3-jadvaldagi moslashuv matritsasini beradi: har bir satr hujjatlashtirilgan riskni chora bilan, chorani ESG ustuni bilan va ustunni monitoring indikatorini bilan bog'laydi. Matritsa indikator bilan yopilgan, ustunlar bo'yicha muvozanatlangan va ketma-ketlashtirilgan: monitoring tashkiloti va ma'lumotlar platformasi sertifikatlash va sig'imga asoslangan tashrif tartiblaridan oldin yaratilishi kerak.

3-jadval

Baholash natijalari asosidagi moslashuv matritsasi: hujjatlashtirilgan iqlim risklari, chora-tadbirlar va monitoring indikatorlari¹

Hujjatlashtirilgan risk	Moslashuv chorasi	Ustun	Monitoring indikatorini
Asr o'rtalariga qadar yozda 2-2,5 °C isish, cho'l tekisliklarida yuqoriroq	Marketing kalendari va tadbirlar dasturini yelka mavsumlariga surish; soya va kechki marshrutlar; ochiq obyektlarda issiqlikka moslashgan ish vaqti	E / S	Mavsumiylik koeffitsienti; cho'qqi oylaridan tashqari tashriflar ulushi
Suv tanqisligining kuchayishi, sug'orma dehqonchilik bilan raqobat va sovutishga talabning o'sishi	Suv va energiya tejamkor rekonstruksiya (kam sarfli jihozlar, kulrang suvdan qayta foydalanish, issiqlik qobig'i, tomga quyosh panellari); davlat ko'magiga samaradorlik sharti bog'lash	E	Bir mehmon-kechasiga litr va kVt·soat; qayta tiklanuvchi energiya ulushi
Issiqlik, chang va sho'rlanishning xom g'isht va koshin merosga ta'siri	Meros obyektlarida mikroiklim monitoringi; tashrif oqimiga chegara va marshrutlash; profilaktik konservatsiya jadvali	E / G	Obyektga kunlik tashrif soni; monitoring bilan qamrab olingan obyektlar ulushi
Oqim o'sishi bilan muhofaza hududlari va	"Jayron" ekomarkazi va Dengizko'lda sig'imga asoslangan tashrif tartibi;	E / S	Muhofaza hududlarining butunligi; sig'im chegarasida

¹ Manba: muallif tomonidan [12; 18; 21] ma'lumotlari asosida ishlab chiqilgan.

Hujjatlashtirilgan risk	Moslashuv chorasi	Ustun	Monitoring indikatori
bioxilma-xillikka yuklama	sertifikatlangan gid xizmati; daromadning muhofaza byudjetiga ulushi		o'tkazilgan gidli tashriflar ulushi
Monitoring uchun institutsional salohiyatning kuchsizligi	Yashil turizm ma'lumotlar platformasiga ega hududiy destinatsiyani boshqarish tashkilotini tashkil etish; yillik hududiy barqarorlik hisoboti	G	Tashkilotning mavjudligi va shtati; hisobotning nashr etilishi
Mahsulot bazasining torligi va tarixiy markazga yuqori qaramlik	Qorako'l va hunarmandchilik qiymat zanjiriga bog'langan jamoaviy agro-, eko- va cho'l turizmi mahsulotlari; ta'minot zanjirida sirkulyar iqtisodiyot amaliyotlari	S / E	Sertifikatlangan jamoaviy mahsulotlar soni; tarixiy markazdan tashqaridagi sayyoh xarajati

3-jadvaldagi olita risk-chora juftligidan beshtasi ekologik, uchasi ijtimoiy va ikkitasi boshqaruv ustuni bilan bog'langan. Har bir chora kamida bitta o'lganadigan monitoring indikatori bilan yopilgani matritsani viloyatda yashil turizmni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish va uning bajarilishini har yili baholash uchun amaliy vosita sifatida qo'llash imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Birinchidan, Buxoro viloyati xalqaro darajadagi yashil turizm aktiv bazasiga (Jahon merosi markazi, 31 300 gektarlik Ramsar nam yeri, qariyb 16 500 gektarlik muhofaza hududi) va 2025-yilda 2,25 million xorijiy sayyoh hamda 614,1 million AQSH dollar eksportga yetgan turizm iqtisodiyotiga ega - ekologik boshqaruv ixtiyoriy bo'lgan miqyos ortda qoldi.

Ikkinchidan, viloyatning iqlim ta'siriga ochiqqligi tuzilmaviy: asr o'rtalarida yozda 2-2,5 °C, yuqori emissiya ssenariysida asr oxirida 4-6 °C isish va barcha ssenariylarda qurg'oqchillikning kuchayishi kutiladi.

Uchinchidan, ESG asosidagi boshqaruvning cheklovchi omili jismoniy emas, informatsiondir: eng muhim ekologik indikatorlar hududiy kesimda yig'ilmaydi, va bu bo'shliqni qayd etish tekshirib bo'lmaydigan ballarni keltirishdan foydaliroq.

To'rtinchidan, taklif etilgan kompleks indeks shaffof instrument beradi: normallashtirish va vaznlash oshkora, diagnostik mazmun subindekslarda, indeks esa hisobot rivojlangani sari to'ldiriladi.

Beshinchidan, baholash moslashuv ustuvorliklarini bevosita belgilaydi: oqimlarni mavsumiy va hududiy qayta taqsimlash, joylashtirish vositalarida suv va energiya tejamkorligi, xom g'isht merosni muhofaza qilish, muhofaza hududlariga sig'imga asoslangan tashrif va monitoringni institutsionallashtirish.

Shundan uch taklif kelib chiqadi:

1. Hududiy statistika orqali joylashtirish vositalari uchun ekologik hisobotning minimal to'plamini - mehmon-kechasiga suv va elektr sarfi, chiqindini qayta ishlash ulushi - joriy etish.

2. Yashil turizm bo'yicha vakolatga va ma'lumotlar platformasiga ega hududiy destinatsiyani boshqarish tashkilotini tuzish va yillik barqarorlik hisobotini talab qilish.

3. Davlat ko'magini tasdiqlangan ekologik natijadorlikka bog'lash.

Bu qadamlar viloyatning aktiv ustunligini o'lchanadigan, iqlimga bardoshli yashil turizm mavqeyiga aylantiradi va forumning sirkulyar bioiqtisodiyot kun tartibiga mos keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Becken, S. (2013). A review of tourism and climate change as an evolving knowledge domain. *Tourism Management Perspectives*, 6, 53-62. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2012.11.006>
2. Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528-546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
3. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet. *Tourism Management*, 29(4), 609-623. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.01.005>
4. Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015). ESG and financial performance: Aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 5(4), 210-233. <https://doi.org/10.1080/20430795.2015.1118917>
5. Gössling, S., & Higham, J. (2021). The low-carbon imperative: Destination management under urgent climate change. *Journal of Travel Research*, 60(6), 1167-1179. <https://doi.org/10.1177/0047287520933679>
6. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2013). Challenges of tourism in a low-carbon economy. *WIREs Climate Change*, 4(6), 525-538. <https://doi.org/10.1002/wcc.243>
7. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179-188. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8>
8. GSTC. (2019). GSTC destination criteria with performance indicators and SDGs (Version 2.0). Global Sustainable Tourism Council. <https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/gstc-destination-criteria/>
9. Hjalager, A.-M. (2010). A review of innovation research in tourism. *Tourism Management*, 31(1), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.08.012>
10. IPCC. (2022). Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009325844>
11. OECD, & Joint Research Centre. (2008). Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user guide. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264043466-en>
12. Rakhmatova, N., Nishonov, B. E., Kholmatjanov, B. M., Rakhmatova, V., Toderich, K. N., Khasankhanova, G. M., Shardakova, L., Khujanazarov, T., Ungalov, A. N., & Belikov, D. A. (2024). Assessing the potential impacts of climate change on drought in Uzbekistan: Findings from RCP and SSP scenarios. *Atmosphere*, 15(7), 866. <https://doi.org/10.3390/atmos15070866>

13. Ramsar Sites Information Service. (2026). Dengizkul Lake (Site no. 1108).
<https://rsis Ramsar.org/ris/1108>
14. Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. International Journal of Services Sciences, 1(1), 83-98.
<https://doi.org/10.1504/IJSSCI.2008.017590>
15. Safarov, B., Amirov, A., Mansurova, N., Hassan, T. H., Hasanov, H., Perez, A. C., Bilalov, B., & Turdibekov, K. (2024). Prospects of agrotourism development in the region. Economies, 12(12), 321. <https://doi.org/10.3390/economies12120321>
16. Scott, D., Hall, C. M., & Gössling, S. (2019). Global tourism vulnerability to climate change. Annals of Tourism Research, 77, 49-61.
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.05.007>
17. UN Tourism. (2021). The Glasgow Declaration on Climate Action in Tourism. <https://www.unwto.org/the-glasgow-declaration-on-climate-action-in-tourism>
18. UNEP. (2025). Climate change drives rising temperatures and severe drought in Uzbekistan, shows new UNEP atlas. United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/climate-change-drives-rising-temperatures-and-severe-drought>
19. UNESCO World Heritage Centre. (2026). Historic Centre of Bukhara. <https://whc.unesco.org/en/list/602>
20. Uzbekistan Travel. (2026). Ecocenter “Jeyran”.
<https://uzbekistan.travel/en/o/ecocenter-jeyran/>
21. World Bank. (2023). Uzbekistan country climate and development report. World Bank Group.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099111423124532881/pdf/P1790680f452f10ba0a34c06922a1df0003.pdf>
22. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevral PF-21-son “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-8050769>
23. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-may PF-87-son “2025-2026-yillarda sayyohlar oqimini keskin ko‘paytirish va turistik xizmatlar ko‘lamini jadal kengaytirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-7531559>
24. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvar PF-16-son “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-7369703>
25. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabr PQ-436-son “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. <https://lex.uz/docs/6303230>

26. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentyabr 543-son "2022-2026-yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-6212874>

27. Dunyo. (2026, 23-fevral). Travel Tomorrow: O'zbekiston 2026-yilda 12 million xorijiy mehmonni qabul qilishni rejalashtirmoqda. <https://dunyo.info/turizm/travel-tomorrow-uzbekistan-nacelen-prinyat-v-2026-godu-12-millionov>

28. Rustamov, A. (2026). Buxoro viloyatida agroturizm rivojlanishining joriy holati (2025-yil statistik ko'rsatkichlari asosida tahlil). Qo'qon universiteti xabarnomasi, 17, 258-260. <https://doi.org/10.54613/ku.v17i.1541>

29. UzA. (2025, 20-noyabr). Turizm: yutuqlar, muammolar va rejalar. O'zbekiston Milliy axborot agentligi. https://uza.uz/oz/posts/turizm-yutuqlar-muammolar-va-rejalar_785768

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Turobova Hulkar Rustamovna
Oripov Mahmud Ashurovich
Xidirova Gavxar Rustamovna
Qudratov Aziz Dehqonboyevich
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-YIL, 24-25-SENTABR, MAXSUS-SON, III-IV-SEKSIYALAR

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +99890 5125464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**